

Εργασία στο μάθημα Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου

**Θέμα: «Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας κατά το
Σύνταγμα»**

Όνομα: Πετροχείλου Καλομοίρα

A.M.: 1340 1998 12241

Αναλυτικά Περιεχόμενα

<i>Εισαγωγή</i>	4
§ 1. Κράτος και Εκκλησία: σχέσεις συνταγματικώς ρυθμισμένες	5
1. Ειδική ρύθμιση σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας από το Σύνταγμα.....	5
2. Ανάγκη οριοθέτησης σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας. Κοινό πλαίσιο δράσης.....	5
§ 2. Αποσαφήνιση εννοιών Κράτους και Εκκλησίας από τη σκοπιά του Συνταγματικού Δικαίου.....	6
1. Εκκλησία της Ελλάδος. Έννοια – σύνθεση.....	6
2. Κράτος υπό στενή έννοια - Πολιτεία	7
3. Θεματική που αναπτύσσεται στα πλαίσια του κεφαλαίου: σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας	8
§ 3. Συστήματα ρυθμίσεως σχέσεων που ίσχυσαν ανά τους αιώνες	8
1. Πολιτειοκρατικό: (α) καισαροπαπισμός, (β) νόμω κρατούσα πολιτεία ..	9
2. Ιεροκρατικό	9
3. Συναλληλία ή ομοταξία	9
4. Πλήρης Χωρισμός.....	9
§ 4. Ελληνική πραγματικότητα – Συνοπτική παρουσίαση.....	10
1. Σχέσεις Ελληνισμού - Ορθοδοξίας	10
2. Σύντομη ιστορική αναδρομή. Βυζάντιο, Τουρκοκρατία	10
3. Ανακεφαλαίωση. Στάση Έλληνα συντακτικού νομοθέτη	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975/1986/2001: ΔΟΜΗ – ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ	12
§ 1. Άρθρα Συντάγματος που οριοθετούν τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας.....	12
1. Πυρήνας συνταγματικής ρύθμισης: άρθρα 3 και 13.....	12
2. Ευρύτερο πλέγμα διατάξεων	12
§ 2. Επίκληση της Αγίας Τριάδας.....	13
Λόγοι διατήρησής της στο κείμενο του Συντάγματος – Μη υπαγωγή της στο ουσιαστικό περιεχόμενό του	13
§ 3. Ειδικότερα το άρθρο 3 του Συντάγματος. Παρουσίαση του περιεχομένου του	14
1. Ανακήρυξη της θρησκείας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ως επικρατούσας.....	14
2. Πνευματική ενότητα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο – Αυθαίρετη ανακήρυξη αυτοκεφάλου Ελληνικής Εκκλησίας, Πατριαρχικός Τόμος του 1850.....	14
3. Αυτοκέφαλο – Διοίκηση – Τήρηση διατάξεων Πατριαρχικού Τόμου ..	15
§ 4. Προσέγγιση του άρθρου 13 στα πλαίσια των γενικότερων σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας	16
1. Εισαγωγικά	16
2. Προέλευση, περιεχόμενο, κατοχύρωση θρησκευτικής ελευθερίας στο άρθρο 13 του Συντάγματος – Απαγόρευση αναστολής της	17

3. «Περιορισμοί» θρησκευτικής ελευθερίας..... 17
4. Επιλογή από τη νομολογία: «Υπόθεση του εφημέριου εκπαιδευτικού»
18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

1975/1986/2001: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ – ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ..... 19

- § 1. Εισαγωγικά..... 19
 1. Παρερμηνεία βούλησης συντακτικού νομοθέτη 19
 2. Σύντομη αναφορά στο Ν. 1700/1987..... 19
- § 2. Νομική επισήμανση του όρου «επικρατούσα» Θρησκεία. Ζήτημα συμβατότητας με την καθιέρωση της θρησκευτικής ελευθερίας..... 19
 1. Συσχετισμός άρθρων 3 και 13 του Συντάγματος..... 19
 2. Κριτική στάσης συντακτικού νομοθέτη απέναντι στην Εκκλησία 20
 3. Άρθρα 3 και 13 υπό το φως της συστηματικής ερμηνείας..... 20
 4. Συμπέρασμα: φαινομενική η αντίθεση των άρθρ. 3 και 13..... 21
- § 3. Ζήτημα συνταγματικής κατοχύρωσης των κανόνων της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ορθότητας διάκρισής τους 22
 1. Πρακτική σημασία διάκρισης κανόνων Ορθόδοξης Εκκλησίας..... 22
 2. Νομολογιακή πρακτική υπέρ της διάκρισης..... 22
 3. Πορίσματα Επιστήμης..... 23
- § 4. Ζήτημα ισχύος του περιεχομένου του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου 24
 1. Αντιφατικές απόψεις θεωρίας-νομολογίας 24
 2. Διεθνής ευθύνη ελληνικής Πολιτείας – Κατοχύρωση δικαιώματος αυτοδιοίκησης Εκκλησίας..... 25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ..... 26

- § 1. Κανονιστική αρμοδιότητα Ιεράς Συνόδου Ιεραρχίας..... 26
 1. Η παρεχόμενη από το άρθρο 43 παρ. 2 του Συντάγματος εξουσιοδότηση..... 26
 2. Όρια κανονιστικής αρμοδιότητας – Επιλογή από τη νομολογία 26
- § 2. Ακυρωτικός έλεγχος πράξεων εκκλησιαστικών οργάνων..... 27
 - Γενικά – Επιλογή από τη νομολογία..... 27
- § 3. Εκκλησιαστικά δικαστήρια. Ειδικά ποινικά δικαστήρια ή πειθαρχικά συμβούλια; 27
 1. Άρθρο 44 Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας – Ζήτημα συνταγματικότητας νόμου 5386/1932..... 27
 2. Άρθρο 87 Συντάγματος: πειθαρχικός χαρακτήρας εκκλησιαστικών δικαστηρίων 28
 3. Υπόθεση εκκλησιαστικών δικαστηρίων..... 29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΣΧΕΣΗ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ..... 30

- § 1. Σύστημα συναλληλίας ή νόμω κρατούσης πολιτείας; 30
 1. Διαφοροποίηση σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας. Ομοιόμορφη αντιμετώπιση όλων των «γνωστών» θρησκείων..... 30

2.	Σύστημα νόμο κρατούσης πολιτείας - Κριτική	31
§ 2.	Η προοπτική Χωρισμού.....	32
1.	Προπαρασκευαστικές συζητήσεις Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής	32
2.	Εννοιολογική αποσαφήνιση Χωρισμού - Συμπέρασμα	32
	<i>Επίλογος – Τελικά συμπεράσματα.....</i>	<i>34</i>

Παράρτημα Νομολογίας:

- ΣΤΕ 2024/1965 (Ολ.), Υπόθεση ακύρωσης απόφασης συνοδικού δικαστηρίου.
- ΣΤΕ 1584/1974 (Ολ.), Υπόθεση σφράγισης ιδιόκτητου ναού.
- ΣΤΕ 3178/1976, Υπόθεση εκλογής μητροπολίτη Ιωαννίνων.
- ΣΤΕ 960/1978 (Ολ.), Υπόθεση κακής σύνθεσης Ιεράς Συνόδου Ιεραρχίας.
- ΣΤΕ 2635/1980 (Ολ.), Υπόθεση Άρνησης πνευματικής λύσης γάμου.
- ΣΤΕ 4045/1983 (Τμ. Γ΄), Υπόθεση εφημέριου – εκπαιδευτικού.
- ΣΤΕ 1956/1986, Υπόθεση περιουσίας Κυθήρων.
- ΣΤΕ 5057/1987 (Τμ.Γ΄), Υπόθεση σχετική με το Ν. 1700/1987.
- ΣΤΕ 825/1988 (Ολ.), Υπόθεση εκκλησιαστικών δικαστηρίων.
- ΣΤΕ 1090/1989, Υπόθεση διορισμού ως δικηγόρου κληρικού.

Εισαγωγή

§ 1. Κράτος και Εκκλησία: σχέσεις συνταγματικώς ρυθμισμένες

1. Ειδική ρύθμιση σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας από το Σύνταγμα.

Η ρύθμιση των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας συνιστά αναγκαίο περιεχόμενο τόσο του ισχύοντος, όσο και όλων των προγενεστέρων Συνταγμάτων της Ελλάδας. Παρατηρούμε ότι το κεφάλαιο που αφορά τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας ενώ εν μέρει καλύπτεται κι από άλλες διατάξεις του Συντάγματος – κυρίως αυτές που περιλαμβάνονται στο δεύτερο μέρος για τα ατομικά δικαιώματα – κατά κύριο λόγο ρυθμίζεται στο Τμήμα Β΄ του Πρώτου μέρους του Συντάγματος. Έτσι, κατά κάποιο τρόπο εισάγεται διπλή συνταγματική εγγύηση για τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, ώστε ακόμη κι αν καταργηθεί η ειδική αναφορά, να ρυθμίζονται μέσω των άλλων άρθρων.

2. Ανάγκη οριοθέτησης σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας. Κοινό πλαίσιο δράσης.

Από τις εγγυήσεις που τίθενται υπέρ της Εκκλησίας, γίνεται αντιληπτή η σπουδαιότητα του θρησκευτικού φαινομένου για τον άνθρωπο, η ανάγκη να περιβληθεί ότι έχει σχέση με τη Θρησκεία με αυξημένη τυπική ισχύ. Κατά δεύτερο λόγο, γίνεται αντιληπτή η ανάγκη οριοθέτησης των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας δεδομένου ότι η δράση τους είναι παράλληλη και εντάσσεται στο ίδιο πεδίο κοινωνικής συμβίωσης.

Η Εκκλησία πέρα από τα μεταφυσικά στοιχεία της διδασκαλίας της, εμπεριέχει έναν κώδικα συμπεριφοράς που απορρέει από την πίστη προς αυτή. Αποτελεί κατευθυντήρια δύναμη που κατά το παρελθόν πολλές φορές άλλαξε τη ροή των ιστορικών γεγονότων. Ιδιαίτερα ο Χριστιανισμός πρεσβεύοντας την ανιδιοτελή αγάπη για το συνάνθρωπο επηρεάζει τις διαπροσωπικές σχέσεις των ατόμων. Αν ακόμη λάβουμε υπόψη ότι τα ίδια

άτομα είναι φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που τους απονέμει η πολιτεία, είναι δηλαδή εκτός από «πιστοί» και «πολίτες», θα κατανοήσουμε το συνειδησιακό διχασμό που μπορεί να δημιουργήσει σε αυτά μια πιθανή σύγκρουση Κράτους και Εκκλησίας. Μάλιστα, με το πέρασμα των χρόνων όχι μόνο δε υποχωρεί η ανάγκη των πολιτών να στηρίξουν τις ελπίδες τους σε κάτι το μεταφυσικό αλλά εντείνεται.

Συμπερασματικά, μπορεί να ειπωθεί ότι η ανάγκη σαφούς οριοθέτησης των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας είναι πάντοτε επίκαιρη και επιτακτική. Και η οριοθέτηση αυτή μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της σαφούς συνταγματικής προβλέψεως με την οποία θα αποφευχθούν τυχόν συγκρούσεις και σύγχυση των ρόλων τους.

§ 2. Αποσαφήνιση εννοιών Κράτους και Εκκλησίας από τη σκοπιά του Συνταγματικού Δικαίου

1. Εκκλησία της Ελλάδος. Έννοια – σύνθεση.

Προτού προχωρήσουμε στην αναλυτικότερη παρουσίαση των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας, πρέπει να εμβαθύνουμε στις έννοιές τους. Ιδιαίτερα η έννοια της Εκκλησίας γίνεται ευκολότερα κατανοητή στο πλαίσιο των επιστημών που μελετούν την κοινωνία καθώς συνδέεται αναπόσπαστα με αυτή. Ωστόσο, για τους σκοπούς της συγκεκριμένης εργασίας πρέπει να διευκρινίσουμε τον τρόπο με τον οποίο η έννοια αυτή γίνεται αντιληπτή από το συνταγματικό δίκαιο.

Καταρχήν, ο όρος «εκκλησία» όταν χρησιμοποιείται στο συνταγματικό δίκαιο δεν παραπέμπει συνειρμικά στο θρησκευτικό του περιεχόμενο, ούτε περιέχει τη μεταφυσική διάσταση της Εκκλησίας. Αναφέρεται στην Εκκλησία ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, δίχως ωστόσο να αμφισβητεί τη

μεταφυσική της διάσταση. Ειδικότερα ο νόμος¹ ορίζει ότι τόσο η Εκκλησία της Ελλάδος, όσο και τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα, δηλαδή οι μητροπόλεις, οι ενορίες, οι μονές, η Αποστολική Διακονία, ο ΟΔ.Ε.Π. κ.λ.π., είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου «κατά τας νομικές αυτών σχέσεις». Η σύνθεση, λοιπόν, της Εκκλησίας της Ελλάδος γίνεται νοητή με δύο τρόπους: είτε σαν σύνολο φυσικών προσώπων που έχουν την ίδια πίστη κι έγιναν μέλη της με το βάπτισμα, είτε σαν σύνολο θρησκευτικών νομικών προσώπων.

2. Κράτος υπό στενή έννοια - Πολιτεία

Σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό του Jellinek «κράτος» με την «ευρεία» έννοια του όρου, είναι η νομική προσωπικότητα ενός λαού που ζει σε ορισμένη χώρα, έχοντας πρωτογενή εξουσία. Με τον ορισμό αυτό που συνδυάζει και το στοιχείο της νομικής προσωπικότητας αποδίδεται από εκπροσώπους του διοικητικού δικαίου² η «στενή» έννοια του όρου «κράτος». Υπό αυτή την έννοια αποτελείται από τα διοικητικά όργανα που προβλέπει το Σύνταγμα και η νομοθεσία, καθώς και από τις σχετικές εξαρτημένες και αυτοτελείς δημόσιες υπηρεσίες εκτός των ανεξάρτητων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου. Από παρόμοια οπτική γωνία προσεγγίζει την έννοια «κράτος» η άποψη³ σύμφωνα με την οποία υποδηλώνεται η «θεσμικά οργανωμένη εξουσία που είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, έχει τη δύναμη κι επιβάλλει με απειλή κυρώσεων». Ευρύτερη συγκριτικά με την έννοια του κράτους είναι η έννοια της «πολιτείας», του συνολικού δηλαδή φαινομένου της οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης.

¹ Άρθρο 1 παρ. 4 του Ν. 590/1977 «Περί του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος».

² Σπηλιωτοπούλου, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, 2002, σελ. 14, 22.

³ Τσάτσου Δ., Συνταγματικό Δίκαιο.

3. Θεματική που αναπτύσσεται στα πλαίσια του κεφαλαίου: σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας

Αν, λοιπόν, σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν ταυτίσουμε το κράτος με την κρατική εξουσία, το Δημόσιο, περιορίζεται η θεματική που πρέπει να πραγματευτεί η εργασία αυτή καθώς ως σχέση Κράτους και Εκκλησίας θα πρέπει να αντιληφθούμε τα όρια ανάμεσα στην αρμοδιότητα της εκκλησίας από τη μια μεριά και των κρατικών οργάνων από την άλλη. Δηλαδή, θα αντιληφθούμε τις σχέσεις τους ως σχέσεις ανταγωνιστικές. Αντίθετα, αν ταυτίσουμε το κράτος με την πολιτεία, η θεματική διευρύνεται και περιλαμβάνει και την υποχρέωση προστατευτικού ρόλου της Πολιτείας έναντι τόσο της Εκκλησίας όσο και των πολιτών. Προτιμότερο είναι, να δούμε τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας από μια όσο το δυνατόν σφαιρικότερη οπτική γωνία ταυτίζοντας το Κράτος με την Πολιτεία δίχως όμως να ξεφύγουμε από το κεντρικό θέμα της εργασίας, που είναι η οριοθέτηση των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας σύμφωνα με το Σύνταγμα. Περιλαμβάνονται, λοιπόν, στα θέματα που θα διαπραγματευτούμε, τόσο η καθιέρωση της θρησκευτικής ελευθερίας, όσο και η απαγόρευση προσηλυτισμού. Άλλωστε και το οικείο τμήμα του Συντάγματος έχει τίτλο: «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας».

§ 3. Συστήματα ρυθμίσεως σχέσεων που ίσχυσαν ανά τους αιώνες

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το κοινό πλαίσιο δράσης Κράτους και Εκκλησίας επιβάλλει την οριοθέτηση και συστηματοποίηση των σχέσεών τους. Η ανάγκη αυτή έγινε αντιληπτή από πολύ παλιά και είχε ως αποτέλεσμα την υπαγωγή τους σε ποικίλα συστήματα ρύθμισης των σχέσεών τους στα οποία μαρτυρούσαν είτε την αδιαφορία του κράτους απέναντι στην εκκλησία, είτε τη συμπίεση των δύο θεσμών. Αναλυτικότερα, τα κυριότερα συστήματα που ίσχυσαν και ισχύουν ως σήμερα, είναι το «πολιτειοκρατικό», το

«ιεροκρατικό», της «συναλληλίας» και του «πλήρους χωρισμού». Στη συνέχεια θα αναφερθούμε συνοπτικά σε αυτά.

1. Πολιτειοκρατικό: (α) καισαροπαπισμός, (β) νόμω κρατούσα πολιτεία

Σύμφωνα με το σύστημα αυτό η κρατική υπερτερεί της βούλησης της Εκκλησίας. Ειδικότερες εκφάνσεις του είναι (α) ο «καισαροπαπισμός» κατά τον οποίο η κρατική εξουσία παρεμβαίνει αποφασιστικά και φτάνει μέχρι το σημείο να διοικεί την Εκκλησία και (β) το σύστημα της «νόμω κρατούσης πολιτείας», που αποτελεί ήπια εκδοχή του πολιτειοκρατικού συστήματος εφόσον το κράτος δε μπορεί να επέμβει αυθαίρετα στα εσωτερικά της εκκλησίας. Με βάση το σύστημα αυτό η Εκκλησία τελεί υπό την προστασία της πολιτείας, αλλά και εποπτεύεται από αυτή.

2. Ιεροκρατικό

Το ιεροκρατικό σύστημα σε αντίθεση με το πολιτειοκρατικό, παρέχει τα πρωτεία στην εκκλησία επιτρέποντάς της να διεκδικήσει την εξουσία. Μάλιστα, καταλήγει στην ταύτιση Κράτους και Εκκλησίας.

3. Συναλληλία ή ομοταξία

Το σύστημα της συναλληλίας αποτελεί εξισορρόπηση των δύο προηγούμενων εφόσον υφίσταται όταν η Πολιτεία εδραιώνει την ισότιμη συνύπαρξη και λειτουργία της με την Εκκλησία. Αυτό το κατορθώνει βοηθώντας την τελευταία να εκπληρώνει τους πνευματικούς της στόχους απέχοντας από κάθε ανάμιξη στα θέματά της. Αντίστοιχα, η Εκκλησία ευλογεί όλες τις αποφάσεις της Πολιτείας, εφόσον δεν πλήττεται από αυτές. Το σύστημα αυτό από άλλους καλείται «ομοταξία».

4. Πλήρης Χωρισμός

Τέλος, στο σύστημα του πλήρους Χωρισμού η Εκκλησία δεν αναγνωρίζεται από την Πολιτεία, παρά μόνο αν επιλέξει τη μορφή με την οποία την αναγνωρίζει η έννομη τάξη. Δηλαδή, αν οργανωθεί είτε σε νομικό

πρόσωπο δημοσίου δικαίου, είτε σε νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου. Το σύστημα αυτό πρωτοεμφανίστηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής τον περασμένο αιώνα και είχε μεγάλη απήχηση, λόγω του ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούνται από πολλές πολιτείες, όπου υπάρχει μεγάλος αριθμός αιρέσεων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μη μπορεί να γίνει σύνδεση της πολιτείας με μια συγκεκριμένη θρησκεία.

§ 4. Ελληνική πραγματικότητα – Συνοπτική παρουσίαση

1. Σχέσεις Ελληνισμού - Ορθοδοξίας

Στην Ελλάδα σε αντίθεση με το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών που αναφέρθηκε προηγουμένως, οι στενές σχέσεις του ελληνικού έθνους με την Ορθόδοξη Εκκλησία απέκλεισαν από την αρχή το ενδεχόμενο ενός Χωρισμού. Μάλιστα, όλα τα συνταγματικά κείμενα από την Επανάσταση του 1821 ως το σημερινό πανηγυρικά καθιέρωναν τη Θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ως επικρατούσα. Για να κατανοήσουμε το στενό σύνδεσμο που δημιουργήθηκε ανάμεσα στον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία, πρέπει να παραθέσουμε σύντομα τα ιστορικά γεγονότα που οδήγησαν σε αυτόν.

2. Σύντομη ιστορική αναδρομή. Βυζάντιο, Τουρκοκρατία

Η περίοδος κατά την οποία παρατηρήθηκε για πρώτη φορά ταύτιση και συμπόρευση Κράτους και Εκκλησίας, ήταν η Βυζαντινή. Παρόλο που τα συμπεράσματα των μελετητών αυτής της περιόδου όσον αφορά τις σχέσεις των δύο αυτών θεσμών είναι αντιφατικά, το μόνο βέβαιο είναι ότι το ρωμαϊκό κράτος μετατράπηκε σταδιακά σε χριστιανικό. Τόσο η Εκκλησία, όσο και η Πολιτεία, αποβλέποντας η μία στη συνδρομή της άλλης επιδίωξαν τη συνεργασία.

Το αποφασιστικό βήμα όμως που συνέδεσε τον Ελληνισμό με την Ορθόδοξη Εκκλησία έγινε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Παρά τα προνόμια που «θεωρητικά» αναγνωρίστηκαν από το Σουλτάνο στην Εκκλησία, οι παραβιάσεις ήταν συχνό φαινόμενο. Στα χρόνια εκείνα λοιπόν η Εκκλησία διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο, με συνεχείς αγώνες και θυσίες. Βοήθησε τον Ελληνισμό και αναδείχτηκε σε αναπόσπαστο στοιχείο του. Παράλληλα, κατάφερε να μείνει ανεπηρέαστη από τα δυτικά πρότυπα και τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης που, καλλιεργώντας το φυσικό δίκαιο και τις θετικές επιστήμες, στρέφονταν κατά των ορθόδοξων παραδόσεων.

3. Ανακεφαλαίωση. Στάση Έλληνα συντακτικού νομοθέτη

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν τα παραπάνω, κατανοούμε το βαθύ σύνδεσμο του ελληνικού έθνους με την Εκκλησία, που ώθησε το συντάκτη του Συντάγματος 1975/1986/2001 να διατηρήσει την τιμητική αναγνώριση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως επικρατούσας. Ταυτόχρονα όμως, με σεβασμό απέναντι στη φιλελεύθερη δυτική ιδεολογία και ανταποκρινόμενος στο πνεύμα της παγκοσμιοποίησης, εδραίωσε τη θρησκευτική ελευθερία και την ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας. Μάλιστα, η τάση του για όμοια αντιμετώπιση όλων των γνωστών θρησκειών ερμηνεύτηκε ως μείωση της προνομιακής θέσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας.⁴ Απέναντι στην άποψη αυτή θα τοποθετηθούμε αργότερα, όταν αποπειραθούμε να προσεγγίσουμε ερμηνευτικά το Σύνταγμα 1975/1986/2001.

⁴ Τρωιάνου Σ., Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου, 1984, σελ. 96

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1975/1986/2001: ΔΟΜΗ – ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

§ 1. Άρθρα Συντάγματος που οριοθετούν τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας

1. Πυρήνας συνταγματικής ρύθμισης: άρθρα 3 και 13

Πυρήνας της ρύθμισης των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας από το συντακτικό νομοθέτη είναι τα άρθρα 3 και 13 του Συντάγματος 1975/1986/2001. Με τα άρθρα αυτά ο συντακτικός νομοθέτης προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα σε δύο πόλους: από τη μία στην υποχρέωσή του να αποδώσει σεβασμό στην Ορθόδοξη Εκκλησία και να διατηρήσει το βαθύ δεσμό της με τον Ελληνισμό και από την άλλη να διασφαλίσει την ισότητα όλων των γνωστών θρησκειών. Με το άρθρο 3 Σ. λοιπόν, χαρακτηρίζει ως επικρατούσα τη θρησκεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ενώ με το άρθρο 13 Σ. καθιερώνει τη θρησκευτική ελευθερία.

2. Ευρύτερο πλέγμα διατάξεων

Πέρα από τα βασικά αυτά άρθρα του Συντάγματος, υπάρχει ένα ευρύτερο πλέγμα διατάξεων που περιέχονται στο κεφάλαιο των ατομικών δικαιωμάτων και μπορούν να προσαρμοστούν στις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι (άρθρα 11 και 12 Σ.), το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (άρ. 17 Σ.), το δικαίωμα της προστασίας της ιδιωτικής ζωής του ατόμου (άρ. 9 Σ.).

Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει το άρθρο 18 παρ. 8 που ορίζει το αναπαλλοτρίωτο της περιουσίας των πρεσβυγενών Πατριαρχείων, της μονής του Σινά και των μονών της Αγ. Αναστασίας, των Βλατάδων και του Ευαγγελισμού. Επίσης το άρθρο 105 Σ. όπου περιέχεται το ειδικό καθεστώς του Αγίου Όρους και το άρθρο 72 παρ. 1 Σ. όπου ορίζεται ότι νομοσχέδια και

προτάσεις νόμων που αφορούν τα άρθρα 3 και 13 Σ. συζητούνται και ψηφίζονται στην Ολομέλεια της Βουλής.

§ 2. Επίκληση της Αγίας Τριάδας

Λόγοι διατήρησής της στο κείμενο του Συντάγματος – Μη υπαγωγή της στο ουσιαστικό περιεχόμενό του

Στο προοίμιο του Συντάγματος πριν αρχίσει η παράθεση των άρθρων υπάρχει η εξής φράση: «Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος». Η επίκληση αυτή υπάρχει τόσο στα Συντάγματα της Επανάστασης όσο και στα ελληνικά Συντάγματα που ακολούθησαν εκτός από το Σύνταγμα του 1927. Ανάλογες επικλήσεις έχουν τεθεί και σε ξένα συντάγματα όπως το αμερικάνικο και το γερμανικό. Λόγοι ιστορικής μνήμης λοιπόν δικαιολογούν τη διατήρησή της από το συντακτικό νομοθέτη ο οποίος θέλησε να συνεχίσει την παράδοση αιώνων. Ωστόσο, σύμφωνα με άλλη άποψη⁵ οι λόγοι που συνέβαλαν στη διατήρηση της επίκλησης ήταν και πολιτικοί, αφού μετά την απελευθέρωση της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας η επίκληση δεν αποσκοπούσε πλέον στο να εμψυχώσει τον υπόδουλο ελληνισμό, αλλά «χρησιμοποιήθηκε» από την τότε εξουσία για να κερδίσει την εύνοια του λαού, ενώ στη σημερινή εποχή σκοπό έχει να μειώσει τις εντάσεις στις σχέσεις του κράτους με την εκκλησία.

Όποιοι κι αν είναι οι λόγοι της διατήρησης της επίκλησης στο προοίμιο του Συντάγματος, βέβαιο είναι ότι το τμήμα αυτό, προοιμιακού χαρακτήρα ουδεμία επίπτωση έχει στην ερμηνεία του και δε μπορεί να θεωρηθεί ότι «χρωματίζει» και δίνει θρησκευτικό τόνο στις διατάξεις του.

⁵ Τσάτσου Δ., Συνταγματικό Δίκαιο

§ 3. Ειδικότερα το άρθρο 3 του Συντάγματος. Παρουσίαση του περιεχομένου του

1. Ανακήρυξη της θρησκείας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ως επικρατούσας

Το άρθρο 3 του Συντάγματος βρίσκεται στο Τμήμα Β΄ του Πρώτου μέρους του με τον τίτλο: «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας». Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε σταδιακά το περιεχόμενό του το οποίο περιέχει πλήθος εννοιών που απαιτούν εννοιολογική διευκρίνιση.

«Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η Θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού»

Ήδη σε προηγούμενες παραγράφους θίξαμε τους λόγους που ώθησαν το συντακτικό νομοθέτη σε αυτή την αναγόρευση. Η προέλευσή της ανατρέχει στη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (1821). Από τότε, τη συμπεριέλαβαν όλα τα επαναστατικά και όλα τα ελληνικά Συντάγματα που ακολούθησαν.

2. Πνευματική ενότητα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο – Αυθαίρετη ανακήρυξη αυτοκεφάλου Ελληνικής Εκκλησίας, Πατριαρχικός Τόμος του 1850

«Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας....υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού».

Το εδάφιο αυτό αναφέρεται στην αρχή της πνευματικής ενότητας της Εκκλησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.⁶ Η ενότητα αυτή συγκεκριμενοποιείται στο επόμενο εδάφιο που ορίζει ότι:

⁶ Βαβούσκου Α., Η Εκκλησία της Ελλάδος κατά το νέον Σύνταγμα και τον νέον καταστατικόν αυτής χάρτη, Αρμενόπουλος 1978, σελ. 197

«τηρεί απαρασάλευτα όπως εκείνες τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις.»

Ιστορικά η ενότητα αυτή διαταράχθηκε με την όπως σημειώνεται χαρακτηριστικά⁷ «αντικανονική» και «αυθαίρετη» ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας στον πρώτο Καταστατικό Χάρτη της από την Αντιβασιλεία του Όθωνα. Η ανακήρυξη αυτή έγινε με πρωτοβουλία της Αντιβασιλείας η οποία εκβίασε τη θετική γνώμη των Ελλήνων επισκόπων και με παντελή άγνοια του Οικουμενικού Πατριαρχείου,⁸ και είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία σχίσματος στις σχέσεις της Ελλαδικής Εκκλησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε μέχρι το 1850, έτος κατά το οποίο αναγνωρίστηκε κανονικά το αυτοκέφαλο με τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο της 28-6-1850 «περί της εν Ελλάδι Ορθοδόξου Εκκλησίας».

3. Αυτοκέφαλο – Διοίκηση – Τήρηση διατάξεων Πατριαρχικού Τόμου

«Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κΘ΄(29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1928».

Από την παράγραφο αυτή προκύπτει τόσο η αρχή του αυτοκεφάλου με την έννοια ότι η Εκκλησία της Ελλάδος δε μπορεί να υπαχθεί σε άλλη ή να ενωθεί με άλλη ορθόδοξη εκκλησία όσο και η αρχή της διοικήσεως από Ιερά Σύνοδο αρχιερέων. Όσον αφορά την πρώτη πρέπει να διευκρινίσουμε ότι είναι ανακριβής, δεδομένου ότι όπως ορίζεται στην παρ. 3 του άρθρ. 1 του

⁷ Πουλή Γ., Θεμελιακά και οριακά προβλήματα του εκκλησιαστικού μας δικαίου, Αρμενόπουλος 1984, σελ. 424

⁸ Είναι χαρακτηριστικό το ιστορικό επεισόδιο επιστροφής της αποστολικής επιστολής του «Προέδρου» της «Ιεράς Συνόδου του Βασιλείου της Ελλάδος», του Ευβοίας Νεοφύτου προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Άνθιμο Δ΄. Βλ. Ραμιώτη Κ, Η εκκλησία μέσα στην ελληνική πολιτεία, 1997, σελ. 82

ισχύοντος καταστατικού χάρτη: «η Εκκλησία της Ελλάδος περιλαμβάνει τις Μητροπόλεις της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος αλλά και τις μητροπόλεις των νέων χωρών», ενώ από τη σύνθεσή της εξαιρούνται περιοχές που υπάγονται σε ειδικό εκκλησιαστικό καθεστώς, σύμφωνα με τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 3, δηλαδή, η Κρήτη, το Άγιον Όρος και τα Δωδεκάνησα. Η αρχή της διοικήσεως από αρχιερείς συγκεκριμενοποιείται στον ισχύοντα καταστατικό χάρτη (άρθρο 37) όπου καθιερώνεται το συνοδικό σύστημα διοικήσεως της Εκκλησίας το οποίο εισήχθη πρώτη φορά το 1923 με το νέο τότε χάρτη της Εκκλησίας.

Τέλος, σημαντικό για τη ρύθμιση των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας είναι το τελευταίο εδάφιο της παρ. 1 του άρθρου 3 που επιβάλλει τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου. Το εδάφιο αυτό, όπως θα δούμε παρακάτω, πυροδότησε πολλές αμφισβητήσεις αλλά υπήρξε αποφασιστικό για τη διασφάλιση της εκκλησίας από τις αυθαίρετες κρατικές παρεμβάσεις.

§ 4. Προσέγγιση του άρθρου 13 στα πλαίσια των γενικότερων σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας

1. Εισαγωγικά

Η ανάλυση των σχέσεων κράτους και εκκλησίας θα ήταν ελλιπής αν δεν αναφερόμασταν στο θέμα της γενικότερης στάσης της ελληνικής Πολιτείας απέναντι στις υπόλοιπες «γνωστές» θρησκείες. Στο θέμα αυτό εντάσσεται τόσο η στάση της Πολιτείας απέναντι στις θρησκείες αυτές όσο και οι σχέσεις των τελευταίων μεταξύ τους. Επίσης προσδιορίζει – και αυτή είναι μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες του – τα όρια επιρροής της επικρατούσας θρησκείας πάνω στα μέλη της κοινωνίας, δεδομένου ότι το καθεστώς της

όμοιας αντιμετώπισης που ιδρύει απευθύνεται σε όλες τις θρησκείες, συμπεριλαμβανομένης και της επικρατούσας.

2. Προέλευση, περιεχόμενο, κατοχύρωση θρησκευτικής ελευθερίας στο άρθρο 13 του Συντάγματος – Απαγόρευση αναστολής της

Η θρησκευτική ελευθερία πρώτη φορά εισάγεται με το Σύνταγμα του 1927. Έτσι, η μέχρι τότε «ανεξιθρησκεία» ενισχύεται και μετατρέπεται σε ιδιαίτερο ατομικό δικαίωμα που περιέχει τόσο την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως όσο και την ελευθερία της λατρείας. Κατά συνέπεια το Κράτος δεν «ανέχεται» απλώς τις γνωστές θρησκείες, αλλά είναι υποχρεωμένο να τις προστατεύει με θετικές ενέργειες. Το ισχύον Σύνταγμα επανέλαβε τη ρύθμιση αυτή στο άρθρο 13. Στην παράγραφο 1 κατοχυρώνει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και στην παράγραφο 2 την ελευθερία της λατρείας. Τα δικαιώματα αυτά συνάγονται και από τα άρθρα 11 και 12 του Συντάγματος. Ωστόσο, η ειδική αναφορά τους στο άρθρο 13 εξασφαλίζει την επέκταση της ρύθμισης και στους αλλοδαπούς, αλλά μόνο όταν η συνάθροισή τους έχει σκοπό θρησκευτικό.

Πρέπει, ακόμη, να διευκρινιστεί ότι «γνωστή» δεν είναι η θρησκεία που έχει γίνει ευρύτερα γνωστή στο κοινό, αλλά κάθε θρησκεία που είναι προσιτή σε όποιον θέλει να γνωρίσει τα δόγματα, τους σκοπούς, τη λατρεία και την οργάνωσή της.

Η σπουδαιότητα του άρθρου 13 φαίνεται και απ' το γεγονός ότι το άρθρο 48 παρ. 1 του Συντάγματος που εφαρμόζεται σε περίπτωση κατάστασης πολιορκίας, δεν επιτρέπει την αναστολή του, σε αντίθεση με τα άρθρα 11 και 12, που ορίζεται ότι μπορούν να ανασταλούν.

3. «Περιορισμοί» θρησκευτικής ελευθερίας

Η θρησκευτική ελευθερία, όπως ορίζεται στο άρθρο 13 παρ. 3 και 4 Σ. υφίσταται μόνο υπό ορισμένες προϋποθέσεις που απαριθμούνται σε αυτό.

Αυτές είναι ο σεβασμός απέναντι στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη, η τήρηση των καθηκόντων του ατόμου απέναντι στο Κράτος, η συμμόρφωση προς τους νόμους και η μη διενέργεια προσηλυτισμού.

Οι προϋποθέσεις αυτές δεν αναιρούν το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Αντίθετα έχουν σαν αποτέλεσμα τη διατήρηση ισορροπημένης στάσης της Πολιτείας απέναντι σε όλες τις γνωστές θρησκείες. Στο πνεύμα αυτό έχει τεθεί και η τρίτη παράγραφος του άρθρου 13 που εξισώνει τους λειτουργούς όλων των γνωστών θρησκειών με αυτούς της επικρατούσας θρησκείας, προβλέποντας για όλους εποπτεία της Πολιτείας. Από το πνεύμα αυτό της ομοιομορφίας ξεφεύγει το άρθρο 3 που ορίζει ειδικό καθεστώς για την Ορθόδοξη Εκκλησία, χωρίς ωστόσο να θίγει τη θρησκευτική ελευθερία.

4. Επιλογή από τη νομολογία: «Υπόθεση του εφημέριου εκπαιδευτικού»

Ενδεικτική της προστατευτικής λειτουργίας του άρθρου 13 είναι η υπόθεση του εφημέριου εκπαιδευτικού.⁹ Σε αυτήν κρίθηκε ότι ο ν. 1256/82 που «εισήγαγε για τους ιερείς – εφημέριους της Εκκλησίας της Ελλάδος κώλυμα παραλλήλου διατηρήσεως θέσης διδασκάλου ή καθηγητή στη δημόσια εκπαίδευση» αντίκειται στο άρθρο 13 του Συντάγματος. Ειδικότερα ορίστηκε ότι το άτομο είναι ελεύθερο να συμμετέχει ενεργά στην επιτυχία της θρησκείας που ασπάζεται. Συνεπώς, η δυνατότητα ανάληψης του έργου του οικείου θρησκευτικού λειτουργού δεν είναι δυνατόν να περιοριστεί με οποιοδήποτε τρόπο.

⁹ ΣτΕ 4045/1983 (Τμήμα Γ')

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ **1975/1986/2001: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ – ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΕΙΣ**

§ 1. Εισαγωγικά

1. Παρερμηνεία βούλησης συντακτικού νομοθέτη

Παρά τη λεπτομερή ρύθμιση των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας από το συντακτικό νομοθέτη το γράμμα του στην πράξη πολλές φορές παρερμηνεύτηκε με αποτέλεσμα να προκύψουν σοβαρές αμφισβητήσεις και να χαθούν οι λεπτές ισορροπίες στις σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών θεσμών.

2. Σύντομη αναφορά στο Ν. 1700/1987

Αντιπροσωπευτικότερο ίσως παράδειγμα κρίσης στις σχέσεις Κράτους κι Εκκλησίας εξαιτίας «κακής» ερμηνείας του κειμένου του Συντάγματος, είναι η ψήφιση του Ν. 1700/1987 περί περιουσίας των Ιερών Μονών. Παρά τις αντιδράσεις που ακολούθησαν την ψήφισή του ο νόμος κρίθηκε με την υπ' αριθμόν 5057/1987 απόφαση του ΣτΕ ως συνταγματικός με ισχυρή ωστόσο μειοψηφία.

Η κρίση διευθετήθηκε ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που δικαίωσε τη γνώμη της μειοψηφίας και αναγνώρισε διεθνή ευθύνη της ελληνικής πολιτείας.

§ 2. Νομική επισήμανση του όρου «επικρατούσα» Θρησκεία. Ζήτημα συμβατότητας με την καθιέρωση της θρησκευτικής ελευθερίας

1. Συσχετισμός άρθρων 3 και 13 του Συντάγματος

Έντονη αμφισβήτηση προκάλεσε το σύστημα που καθιερώνεται στο ισχύον Σύνταγμα το οποίο από τη μία αναγορεύει ως επικρατούσα τη θρησκεία της ορθόδοξης εκκλησίας (άρθρο 3) και από την άλλη κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13). Στις συζητήσεις που προηγήθηκαν της

πήφισής του στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, διατυπώθηκε η άποψη ότι τα δύο αυτά άρθρα είναι ασυμβίβαστα. Μάλιστα, ζητήθηκε ο χωρισμός της Εκκλησίας από την Πολιτεία. Ύστερα όμως από μια προσεκτική μελέτη του συστήματος που καθιερώνει το Σύνταγμα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η αντίθεση των άρθρων 3 και 13 είναι φαινομενική.

2. Κριτική στάσης συντακτικού νομοθέτη απέναντι στην Εκκλησία

Καταρχήν, σκόπιμο είναι να τονίσουμε ότι στην πλειοψηφία τους οι μελετητές του εκκλησιαστικού δικαίου τάσσονται υπέρ της άποψης ότι ο συντακτικός νομοθέτης έχει διαφοροποιήσει τη στάση του απέναντι στην ορθόδοξη εκκλησία και αποδίδουν το ειδικό προνομιακό καθεστώς της σε κριτήρια αποκλειστικά και μόνο ποσοτικά.¹⁰ Υποστηρίζουν δηλαδή, ότι το γεγονός ότι είναι η θρησκεία του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού την καθιστά επικρατέστερη. Ωστόσο, η άποψη αυτή ενέχει κινδύνους. Μολονότι οι μελετητές απλώς επισημαίνουν τα νέα δεδομένα της εποχής μας με αυστηρά νομική προσέγγιση και δεν αποβλέπουν στην αποδυνάμωση της Εκκλησίας ως θεσμού, εντούτοις, μπορεί να οδηγήσουν σε παραπλανητικά συμπεράσματα για το μέλλον της Εκκλησίας. Γιατί παρόλο που η στάση του συντακτικού νομοθέτη έχει όντως διαφοροποιηθεί ώστε να εναρμονιστεί με το πνεύμα της παγκοσμιοποίησης της σύγχρονης εποχής,¹¹ δε φτάνει ωστόσο στο σημείο να ανατρέψει την παραδοσιακή θέση της Εκκλησίας που έχει εδραιωθεί εδώ και αιώνες.

3. Άρθρα 3 και 13 υπό το φως της συστηματικής ερμηνείας

Αν επιχειρήσουμε να εμβαθύνουμε στο σύστημα του ισχύοντος Συντάγματος, θα διαπιστώσουμε ότι το άρθρο 3 που περιέχει το προνομιακό

¹⁰ Βλ. Πουλή Γ., Αρμενόπουλος 1984, σελ. 427, Τρωιάνου Σ., Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δ΄, 1984, σελ. 97, Βενιζέλου Ε., Δώδεκα σημεία για τις σχέσεις κράτους και εκκλησίας, Πρακτ. Ομιλίας, Σημείο 6^ο

¹¹ Για την ανάδειξη στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν αναφέρεται ανάμεσα στα άλλα απαραίτητα προσόντα η ιδιότητά του ως ορθοδόξου χριστιανού.

καθεστώς υπέρ της ορθόδοξης εκκλησίας έχει τεθεί σε ειδικό κεφάλαιο με τίτλο: «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας». Με το άρθρο αυτό ο νομοθέτης δε θέλησε να εισάγει διακρίσεις σε βάρος των υπόλοιπων γνωστών θρησκειών αλλά στόχος του ήταν να θέσει φραγμό στις επεμβάσεις του Κράτους στα εσωτερικά της Εκκλησίας. Το καθεστώς, λοιπόν, που εισήγαγε ορθότερο είναι να το χαρακτηρίσουμε ως «ειδικό». Αυτή η ειδική μεταχείριση δεν παραβιάζει τις αρχές της ισότητας και της θρησκευτικής ελευθερίας (άρ. 13), δεδομένου ότι θεμελιώνεται στον ειδικό σύνδεσμο του ελληνικού έθνους με την ορθοδοξία. Από την άλλη μεριά, το άρθρο 13 που εγγυάται την κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας, έχει τεθεί στο μέρος του Συντάγματος που περιέχονται όλα τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα. Και μόνο, επομένως, από τη θέση των δύο άρθρων κατανοούμε ότι το μεν πρώτο ρυθμίζει τη νομική θέση των εκκλησιών που δρουν εντός της ελληνικής επικράτειας και θεμιτά εισάγει ειδικό, διαφοροποιημένο καθεστώς υπέρ της Ορθόδοξης θρησκείας ενώ το δεύτερο ρυθμίζει τη νομική θέση των πιστών των διαφόρων εκκλησιών κατά τρόπο ομοιόμορφο που καλλιεργεί την ουδετερότητα του κράτους απέναντι στους πιστούς όλων των «γνωστών» θρησκειών.

4. Συμπέρασμα: φαινομενική η αντίθεση των άρθρ. 3 και 13

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι το σύστημα του ισχύοντος Συντάγματος, ισορροπεί επιδέξια ανάμεσα στην ανάγκη τήρησης ουδέτερης στάσης εκ μέρους του κράτους και στην ανάγκη σεβασμού απέναντι στην Ορθοδοξία. Τα προβλήματα που προκύπτουν κατά καιρούς οφείλονται στην αδυναμία του κοινού νομοθέτη να προσαρμόσει στο πνεύμα της εποχής τομείς όπως η παιδεία, ώστε να μην πλήττεται το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας των πελατών.

§ 3. Ζήτημα συνταγματικής κατοχύρωσης των κανόνων της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ορθότητας διάκρισής τους

1. Πρακτική σημασία διάκρισης κανόνων Ορθόδοξης Εκκλησίας

Άλλο ζήτημα που επανειλημμένα απασχόλησε την επιστήμη και τη νομολογία ήταν αυτό της κατοχύρωσης των κανόνων της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Τέθηκε το ερώτημα εάν η συνταγματική κατοχύρωση αφορά μόνο τους δογματικούς κανόνες της Εκκλησίας που καλούνται «όροι» ή επεκτείνεται και στους διοικητικούς. Η πρακτική σημασία του ζητήματος αυτού είναι μεγάλη, δεδομένου ότι αν γίνει δεκτή η κατοχύρωση μόνο των δογματικών κανόνων, θεμελιώνεται δικαίωμα της πολιτείας να επεμβαίνει στα εσωτερικά της Εκκλησίας ρυθμίζοντας τα της διοίκησής της.

2. Νομολογιακή πρακτική υπέρ της διάκρισης

Ενόψει της μεγάλης πρακτικής σημασίας του ζητήματος, πριν προχωρήσουμε στην ανάλυσή του, σκόπιμο είναι να παρακολουθήσουμε τις διαστάσεις που έλαβε σε νομολογιακό επίπεδο ιδίως μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1975/1986/2001. Ως το 1930 το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και ο Άρειος Πάγος εξέδωσαν αντιφατικές αποφάσεις ως προς το ζήτημα αυτό. Το 1930 το Συμβούλιο της Επικρατείας τάχθηκε υπέρ της διάκρισης δογματικών και διοικητικών κανόνων και της συνταγματικής κατοχύρωσης μόνο των πρώτων. Ηπιότερη στάση υιοθέτησε το 1967 διευκρινίζοντας ότι ο κοινός νομοθέτης δε μπορεί να προκαλέσει «θεμελιώδη» μεταβολή «βασικών» διοικητικών θεσμών της Εκκλησίας. Την άποψη αυτή διατήρησε και μετά τη θέση σε ισχύ του ισχύοντος Συντάγματος με την απόφαση 3178/1976.¹² Σε αυτήν τόνισε ξανά πρώτον ότι «η συνταγματική κατοχύρωση δεν δύναται να θεωρηθεί επεκτεινόμενη και επί των κανόνων των αναφερομένων εις ζητήματα διοικητικής αποκλειστικώς φύσεως» και

¹² Υπόθεση εκλογής μητροπολίτη Ιωαννίνων

δεύτερον ότι η «τροποποίηση υπό του κοινού νομοθέτη δεν δύναται να χωρήσει και μέχρι θεμελιώδους μεταβολής βασικών διοικητικών θεσμών καθιερωμένων παγίως...». Όσον αφορά το δεύτερο συμπέρασμα που διατύπωσε, αντιφατική είναι η γνώμη σημαντικής μειοψηφίας στην απόφαση που εξέδωσε το 1986 (1956/1986, Υπόθεση περιουσίας Κυθήρων), σύμφωνα με την οποία «καθόσον τα ρυθμιζόμενα θέματα είναι αποκλειστικά διοικητικής φύσεως, ο νομοθέτης είναι ελεύθερος να τα αντιμετωπίζει...». Σύμφωνη, αντίθετα, με το πρώτο συμπέρασμα περί συνταγματικής προστασίας μόνο των δογματικών κανόνων είναι η απόφαση που εξέδωσε στην υπόθεση διορισμού ως δικηγόρου κληρικού.¹³

3. Πορίσματα Επιστήμης

Οι λύσεις που δόθηκαν από το ΣτΕ δε βρήκαν απήχηση στην επιστήμη. Διακεκριμένοι επιστήμονες, μελετητές του εκκλησιαστικού δικαίου¹⁴ τάσσονται υπέρ της άποψης που πρεσβεύει η Εκκλησία τονίζοντας ότι το κείμενο του Συντάγματος του 1975/1986/2001 δεν προβαίνει σε διάκριση. Επομένως, είναι ανεπίτρεπτο να προβαίνει σε μια τέτοια διάκριση ο ερμηνευτής. Επιχείρημα που εναρμονίζεται με την άποψή τους είναι ότι από όλα τα ελληνικά συντάγματα, μόνο το Σύνταγμα του 1968 διακρίνει τους κανόνες. Επίσης, αν δεχτούμε ότι με βάση το κείμενο του Συντάγματος έχει δοθεί αυξημένη τυπική ισχύ σε όλους τους όρους του Πατριαρχικού Τόμου του 1850, θέμα που πραγματευόμαστε στο επόμενο κεφάλαιο, τότε η συνταγματική κατοχύρωση των κανόνων συνάγεται και από όρο που θέτει ο Τόμος σύμφωνα με τον οποίο: «Η ελληνική Εκκλησία θα τηρεί τους κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας». Τέλος, η ίδια η φύση των κανόνων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το κείμενο του Συντάγματος δε διακρίνει εφόσον όπως

¹³ ΣτΕ 1090/1989

¹⁴ Βλ. Γνωμοδότηση Α.Ι. Μάνεση και Κ.Α. Βαβούσκου ΝοΒ 23, σελ. 1033, Ι. Παναγόπουλου, Εκκλησιαστικόν Δίκαιον 1980, σελ. 58

σημειώνεται¹⁵: «εκ των 863 ιερών κανόνων, μόνο 53 είναι δογματικοί και αυτοί είναι δευτερευούσης σημασίας». Κατά συνέπεια, το Σύνταγμα δε θα ήταν λογικό να αναφέρεται μόνο στους άνευ ιδιαίτερης σημασίας δογματικούς κανόνες.

§ 4. Ζήτημα ισχύος του περιεχομένου του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου

1. Αντιφατικές απόψεις θεωρίας-νομολογίας

Συναφές με το προηγούμενο ζήτημα με εξαιρετικά σημαντική πρακτική διάσταση είναι το ζήτημα της αυξημένης τυπικής ισχύος του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου. Στα πλαίσια του ζητήματος αυτού ερωτάται εάν το χωρίο του Συντάγματος: **«με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου....1928»** (άρ. 3 παρ. 1), προσδιορίζει το ρήμα **«διοικείται»** που προηγείται στο συνταγματικό κείμενο ή το ρήμα **«συγκροτείται»**. Δηλαδή, εάν η συνταγματική διάταξη που αναφέρεται στον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο προσδίδει αυξημένη τυπική ισχύ σε όλο το περιεχόμενο του Τόμου ή μόνο στο μέρος εκείνο του Τόμου που αφορά τη συγκρότηση της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου. Στην υπόθεση εκλογής μητροπολίτη Ιωαννίνων¹⁶, το ΣτΕ τάσσεται υπέρ της δεύτερης εκδοχής υποστηρίζοντας ότι αυτή συνάγεται «εκ των εν τη Βουλή κατά την ψήφισιν του Συντάγματος γενομένων συζητήσεων».

Αντίθετα είναι τα πορίσματα της επιστήμης. Οι Α. Μάνεσης και Κ. Βαβούσκος με τη γνωμοδότησή τους το 1975, τάσσονται υπέρ της πρόσδωσης αυξημένης τυπικής ισχύος σε όλο το περιεχόμενο των

¹⁵ Παναγόπουλου Ι., Εκκλησιαστικόν Δίκαιον 1980, σελ. 385

¹⁶ ΣτΕ 3178/1976

πατριαρχικών κειμένων.¹⁷ Το συμπέρασμά τους δε το στηρίζουν τόσο στο γράμμα της συνταγματικής διάταξης που ισχυρίζονται ότι «δεν είναι αρκούτως σαφές», αλλά ούτε και στις προπαρασκευαστικές της ψήφισης του Συντάγματος συζητήσεις. Το στηρίζουν περισσότερο στη βούληση του συντακτικού νομοθέτη να διαφυλάξει με το άρθρο 3 την εκκλησία από τον κρατικό παρεμβατισμό. Τελολογικώς ερμηνευόμενη, λοιπόν, η διάταξη έχει την έννοια της τήρησης όλου του περιεχομένου των πατριαρχικών κειμένων.

2. Διεθνής ευθύνη ελληνικής Πολιτείας – Κατοχύρωση δικαιώματος αυτοδιοίκησης Εκκλησίας

Πέρα από τις διαπιστώσεις των Μάνεση και Βαβούσκου πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η ελληνική Πολιτεία από τη στιγμή που επικύρωσε τον Τόμο το 1850 ανέλαβε διεθνή υποχρέωση εφόσον σύναψε συμφωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Επομένως, δεν δύναται να παραβιάζει την υποχρέωση αυτή.

Από τα παραπάνω και ιδίως από τον όρο του Πατριαρχικού Τόμου σύμφωνα με τον οποίο η Ιερά Σύνοδος διοικεί τα της Εκκλησίας της Ελλάδος «κατά τους θείους και ιερούς κανόνες **ελευθέρως και ακωλύτως από πάσης κοσμικής επεμβάσεως**» συνάγεται ότι η εκκλησία έχει το δικαίωμα της αυτοδιοίκησης.

¹⁷ Σημαντικό επιχείρημα υπέρ της άποψής τους παρέχει η σαφής μαρτυρία του βουλευτή και έγκριτου νομικού Αθ. Κανελλόπουλου για την αληθινή έννοια του εδαφίου αυτού του άρθρου 3. Βλ. Κ. Ραμιώτη, Η Εκκλησία μέσα στην ελληνική Πολιτεία, 1997, σελ. 125

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

§ 1. Κανονιστική αρμοδιότητα Ιεράς Συνόδου Ιεραρχίας

1. Η παρεχόμενη από το άρθρο 43 παρ. 2 του Συντάγματος εξουσιοδότηση

Με τη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος αυτοδιοίκησής της, η Εκκλησία αναδεικνύεται σε αυτοτελές και αυτοδιοικούμενο νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου το οποίο ασκεί δημόσια εξουσία. Στα πλαίσια της εξουσίας αυτής, της έχει παραχωρηθεί η δυνατότητα έκδοσης διοικητικών πράξεων δυνάμει του άρθρου 43 παρ. 3 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο επιτρέπεται να δοθεί με τυπικό νόμο εξουσιοδότηση για τη ρύθμιση ειδικότερων θεμάτων τοπικού ενδιαφέροντος ή τεχνικού ή λεπτομερειακού χαρακτήρα και σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Ωστόσο, θεμελιώδες ζήτημα που προέκυψε από την κανονιστική αρμοδιότητα της Εκκλησίας είναι η οριοθέτηση της παρεχόμενης εξουσιοδότησης.

2. Όρια κανονιστικής αρμοδιότητας – Επιλογή από τη νομολογία

Στην επίλυση του ζητήματος αυτού συμβάλλει η νομολογία του ΣτΕ η σχετική με την κανονιστική αρμοδιότητα της Εκκλησίας η οποία έμμεσα θέτει τα όριά της. Ως παράδειγμα αναφέρουμε την απόφαση 1584/1974 του ΣτΕ (Υπόθεση σφράγισης ιδιόκτητου ναού) η οποία θεώρησε ανίσχυρη την κανονιστική διάταξη που ρυθμίζει θέματα μη θρησκευτικού περιεχομένου, τα οποία ξεπερνούν τα όρια της αυτοδιοίκησης της Εκκλησίας. Επίσης, σχετική με το θέμα αυτό είναι και η απόφαση 960/1978 (Υπόθεση κακής σύνθεσης Ι.Σ.Ι) στην οποία αναλύεται η παρεχόμενη από την πολιτεία εξουσιοδότηση και διευκρινίζεται ότι οι κανονιστικές πράξεις της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας που εκδίδονται βάσει της εξουσιοδότησης είναι προσβλητές μόνο για κατάχρηση δικαιώματος και όχι για υπέρβαση εξουσίας.

§ 2. Ακυρωτικός έλεγχος πράξεων εκκλησιαστικών οργάνων

Γενικά – Επιλογή από τη νομολογία

Απόρροια της άσκησης δημόσιας εξουσίας από τα όργανα της Εκκλησίας είναι ο ακυρωτικός έλεγχος των «διοικητικής» φύσης πράξεών τους. Από τη στιγμή που οι διοικητικές πράξεις τους, ως φορέων δημόσιας εξουσίας, συνεπάγονται την άμεση εκτέλεσή τους μέσω της διοικητικής οδού, τα εκκλησιαστικά όργανα τίθενται κι αυτά υπό την εποπτεία της Πολιτείας και οι εκτελεστές διοικητικές πράξεις τους υπόκεινται στον έλεγχο νομιμότητας του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Πολλές φορές ανακύπτει το ζήτημα οι εκκλησιαστικές αρχές να εκμεταλλεύονται τη δισυπόστατη φύση τους, δηλαδή το ότι υφίστανται και ως διοικητικά όργανα και ως πνευματικές αρχές, και να αρνούνται τα διοικητικά καθήκοντά τους με το επιχείρημα ότι ανάγονται στα θρησκευτικά τους καθήκοντα και κατ' επέκταση δεν είναι εξαναγκαστέα. Σχετική με το ζήτημα αυτό είναι η απόφαση 2635/1980 του ΣΤΕ στην οποία κρίθηκε ότι η πνευματική λύση του γάμου είναι πράξη διοικητική και κατά συνέπεια παραδεκτώς προσβλήθηκε με αίτηση ακυρώσεως η άρνηση λύσης του γάμου. Σχετικές επίσης είναι οι αποφάσεις 2260/1977 και 3619/1982 του ΣΤΕ.

§ 3. Εκκλησιαστικά δικαστήρια. Ειδικά ποινικά δικαστήρια ή πειθαρχικά συμβούλια;

1. Άρθρο 44 Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας – Ζήτημα συνταγματικότητας νόμου 5386/1932

Τέλος, σημαντικό κεφάλαιο που προσδιορίζει τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας είναι η απονομή δικαιοσύνης στο χώρο της Εκκλησίας. Τίθεται το ερώτημα εάν η απονομή αυτή εντάσσεται στο γενικότερο σύστημα απονομής δικαιοσύνης από την Πολιτεία και αν δικαιούται η τελευταία να επέμβει σε

αυτή. Καταρχήν παραθέτουμε αυτούσιο το άρθρο 44 του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν. 590/1977): «Τα παραπτώματα των κληρικών και μοναχών τα σχετικά προς τα καθήκοντα και τας επαγγελίας της ομολογίας αυτών τα συνεπαγόμενα κανονικάς κυρώσεις εκδικάζονται υπό των εκκλησιαστικών δικαστηρίων». Στη συνέχεια ορίζει ότι μέχρι της εκδόσεως του ειδικού νόμου, ισχύει ο Ν. 5383/1932 «περί εκκλησιαστικών δικαστηρίων και της προ αυτών διαδικασίας». Ο νόμος αυτός κατά μία άποψη κρίθηκε αντισυνταγματικός, γιατί η διαδικασία που προβλέπει ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων δεν παρέχει τις θεμελιώδεις εγγυήσεις που αρμόζουν στην χρηστή απονομή της δικαιοσύνης όπως για παράδειγμα τη δημοσιότητα της διαδικασίας, την αυτοπρόσωπη εμφάνιση των διαδίκων, την εκδίκαση από ειδικά όργανα κ.λ.π.

2. Άρθρο 87 Συντάγματος: πειθαρχικός χαρακτήρας εκκλησιαστικών δικαστηρίων

Αν εμβαθύνουμε στο ζήτημα αυτό θα διαπιστώσουμε ότι ο όρος «εκκλησιαστικά δικαστήρια» όχι μόνο δεν είναι ορθός, αλλά και οδηγεί σε παραπλανητικά συμπεράσματα. Τα όργανα αυτά που ιδρύθηκαν για τη διατήρηση της εκκλησιαστικής πειθαρχίας δεν είναι φορείς δικαστικής εξουσίας. Αυτό γίνεται αντιληπτό από το αρ. 87 του Συντάγματος που αναθέτει «αποκλειστικά» την απονομή της δικαιοσύνης στα τακτικά δικαστήρια κι απαγορεύει τη σύσταση δικαστικών επιτροπών κι έκτακτων δικαστηρίων στα οποία θα υπάγεται ορισμένη κατηγορία πολιτών. Τα όργανα αυτά, λοιπόν, της εκκλησίας, έχουν στους κόλπους της πειθαρχική εξουσία και όταν λειτουργούν συλλογικά κι επιβάλλουν ποινές διοικητικής κι όχι πνευματικής φύσης έχουν χαρακτήρα πειθαρχικών συμβουλίων. Κατά συνέπεια, για την εξασφάλιση των αρχών του κράτους δικαίου, οφείλουν να

τηρούν το πειθαρχικό δίκαιο και οι αποφάσεις τους, ως εκτελεστές πράξεις διοικητικών αρχών, προσβάλλονται με αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ.

3. Υπόθεση εκκλησιαστικών δικαστηρίων

Σημαντική για την ορθή προσέγγιση του ζητήματος των εκκλησιαστικών δικαστηρίων υπήρξε η απόφαση 825/1988 του ΣτΕ η οποία με τρόπο υποδειγματικό αποδεικνύει ότι τα εκκλησιαστικά δικαστήρια δεν είναι παρά πειθαρχικά συμβούλια, οι αποφάσεις των οποίων υπόκεινται στην ακυρωτική κρίση του ΣτΕ. Ωστόσο, ακόμα και στην απόφαση αυτή διατυπώθηκε η άποψη ότι τα εκκλησιαστικά όργανα δεν είναι ούτε πολιτικά δικαστήρια ούτε πειθαρχικά όργανα αφού έχουν καθαρά πνευματικό χαρακτήρα. Με την απόφαση αυτή του ΣτΕ άλλαξε ριζικά στάση απέναντι στο ζήτημα αυτό στο οποίο 23 χρόνια νωρίτερα με την απόφαση 2024/1965 (Υπόθεση ακύρωσης απόφασης συνοδικού δικαστηρίου) είχε διατυπώσει την άποψη ότι τα εκκλησιαστικά είναι ειδικά ποινικά δικαστήρια και δεν υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΣΧΕΣΗ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

§ 1. Σύστημα συναλληλίας ή νόμω κρατούσης πολιτείας;

1. Διαφοροποίηση σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας. Ομοιόμορφη αντιμετώπιση όλων των «γνωστών» θρησκειών

Στο κεφάλαιο Α΄ (§ 3) αναφερθήκαμε στην αναγκαιότητα οριοθέτησης των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας και υπαγωγής τους σε ένα συγκεκριμένο σύστημα ρυθμίσεώς τους. Το σύστημα που ίσχυε μέχρι την εισαγωγή του ισχύοντος Συντάγματος ήταν αναμφίβολα της «νόμω κρατούσης πολιτείας». Μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος πολλές αμφισβητήσεις διατυπώθηκαν σχετικά με το αν ο συντακτικός νομοθέτης εμμένει στο σύστημα αυτό.

Πράγματι αρκετές είναι οι διαφοροποιήσεις που εισήγαγε στο νέο Σύνταγμα ο νομοθέτης επηρεασμένος από το πνεύμα παγκοσμιοποίησης της σύγχρονης εποχής και την ανάγκη διακήρυξης της θρησκευτικής ελευθερίας. Έτσι, λοιπόν, ναι μεν αναγνωρίζει την προνομιακή θέση της εκκλησίας, αλλά διαφοροποιημένα κατά τα εξής:

(α) Η διάταξη ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας πρέπει να πρεσβεύει τη θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης του Χριστού Εκκλησίας δεν επαναλαμβάνεται στο ισχύον Σύνταγμα. (β) Έχει απαλειφθεί από το κείμενο του όρκου που δίνει ο Πρόεδρος κατά την ανάληψη των καθηκόντων του η υποχρέωση να προστατεύει την επικρατούσα θρησκεία. (γ) Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται «γενικά» και όχι μόνο κατά της επικρατούσας θρησκείας. (δ) Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στις ίδιες υποχρεώσεις έναντι της πολιτείας όπως και αυτοί της επικρατούσας θρησκείας. (ε) Ως ένας από τους σκοπούς της παιδείας ορίζεται η ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης ενώ στο άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος του 1952 οριζόταν ότι

η διδασκαλία αποσκοπεί «εις την ανάπτυξιν της εθνικής συνειδήσεως επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού.

2. Σύστημα νόμω κρατούσης πολιτείας - Κριτική

Από τη διαφοροποιημένη στάση του συντακτικού νομοθέτη συνάγεται μια μεταβολή στις σχέσεις εκκλησίας και πολιτείας. Όπως σημειώνεται χαρακτηριστικά¹⁸ υπάρχει μια τάση αποδέσμευσης της μιας από την άλλη. Ωστόσο, αυτή η τάση πρέπει να γίνει δεκτό ότι δε φτάνει στο σημείο να ανατρέψει το σύστημα της νόμω κρατούσης πολιτείας. Διότι, περιορίζεται μεν η προνομιακή θέση της εκκλησίας και οι προστατευτικές διατάξεις που έχουν τεθεί υπέρ αυτής αλλά εξακολουθεί να τίθεται υπό την εποπτεία της Πολιτείας. Επιχειρήματα από τα οποία συνάγεται το σύστημα της «νόμω κρατούσης πολιτείας» είναι τα εξής:

(α) Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1, εδ. γ' η Ιερά Σύνοδος των αρχιερέων που αποτελείται μόνο από τους εν ενεργεία αρχιερείς είναι το ανώτατο διοικητικό όργανο της Εκκλησίας. Οφείλει, λοιπόν, τη νομική του υπόσταση στο Σύνταγμα. Ακόμη, στην ίδια διάταξη ορίζεται ότι από την Ιερά Σύνοδο προέρχεται και η Διαρκής Ιερά Σύνοδος και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της εκκλησίας ο οποίος θεσπίζεται με νόμο που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής.

(β) Η εποπτεία που ασκεί η Πολιτεία γίνεται αντιληπτή από τη συνταγματική υποχρέωση της Βουλής να ψηφίζει τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας, να διασφαλίζει τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αυτοδιοίκηση της τελευταίας (αρ. 3, παρ. 1, τελευταίο εδ.) και να επικυρώνει σύμφωνα με το άρθρο 105 παρ. 3 τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους.

(γ) Άλλωστε, και μόνο το γεγονός ότι οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας είναι συνταγματικά τυποποιημένες υποδηλώνει ότι υπάγονται σε

¹⁸ Βαβούσκου – Μάνεση, Γνωμοδότηση, ΝοΒ 23 (1975), σελ. 1033

ένα καθεστώς που εκ των πραγμάτων είναι πολιτειακό, εφόσον το Σύνταγμα είναι προϊόν της Πολιτείας.

Ανακεφαλαιώνοντας όλα τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι η σημερινή φάση των σχέσεων μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας όπως εύστοχα έχει ειπωθεί¹⁸ βρίσκεται στο «μεταίχμιον μεταξύ του συστήματος της νόμω κρατούσης πολιτείας και ενός καθεστώτος συναλληλίας».

§ 2. Η προοπτική Χωρισμού

1. Προπαρασκευαστικές συζητήσεις Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής

Αν ανατρέξουμε στις προπαρασκευαστικές συζητήσεις της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής που προηγήθηκαν της ψήφισης του ισχύοντος Συντάγματος, θα διαπιστώσουμε ότι από όλες τις πτέρυγες της Βουλής η ιδέα του Χωρισμού έγινε θεωρητικά δεκτή αλλά με δήλωση του τότε Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων Π. Ζέπου, διευκρινίστηκε ότι: «υπό τας παρούσας συνθήκας και λόγω της παραδόσεως που υπάρχει....είναι δύσκολο να εκφύγωμεν “αυτή” τη στιγμή από το κρατούν σύστημα». Από τη δήλωση αυτή γίνεται αντιληπτό ότι ο χωρισμός παρουσιάζεται ως κάτι το επιδιωκτέο μελλοντικά ενώ το υπάρχον σύστημα παρουσιάζεται σαν «αναγκαίο κακό».

2. Εννοιολογική αποσαφήνιση Χωρισμού - Συμπέρασμα

Η άποψη υπέρ του χωρισμού έτσι γενικά διατυπωμένη ενέχει κινδύνους. Καταρχήν, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι όταν γίνεται λόγος για «χωρισμό», δεν υπάρχει ταυτότητα εννοιολογική στις απόψεις των υποστηρικτών του. Κάποιοι εννοούν την πλήρη εφαρμογή της θρησκευτικής ελευθερίας. Κάτι τέτοιο όμως επιτυγχάνεται δίχως το χωρισμό με το άρθρο 13 του Συντάγματος και την εδραίωση της θρησκευτικής ελευθερίας, που όπως επισημάναμε πιο πάνω δεν έρχεται σε αντίθεση με την προνομιακή μεταχείριση της ορθόδοξης εκκλησίας. Έτσι, θέματα που κατά καιρούς έχουν έρθει στο προσκήνιο, όπως

ο πολιτικός γάμος, η ονοματοδοσία, η κηδεία χωρίς θρησκευτική ακολουθία, η κατάργηση του όρκου δε συνδέονται με το χωρισμό αλλά είναι ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας.

Άλλοι πάλι εννοούν ότι δεν πρέπει να γίνονται αγιασμοί και δοξολογίες, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι οι εκδηλώσεις αυτές δεν επιβάλλονται από την πολιτεία αλλά από τις παραδόσεις του έθνους, τη συνήθεια και τις εσωτερικές ανάγκες μεγάλης μερίδας του πληθυσμού. Κάποιοι, τέλος, με το πρόσχημα της ιδεολογικής ουδετερότητας του κράτους, επιδιώκουν να παραμερίσουν την Ορθόδοξη θρησκεία και να επιβάλλουν στη θέση της την «αθεΐα» του Κράτους, η οποία όπως υποστηρίζουν οι κληρικοί θα οδηγήσει σε άλλα επισφαλή μονοπάτια όπου ελλοχεύουν νέοι κίνδυνοι.

Όποιο κι αν είναι το νόημα με το οποίο συλλαμβάνουν την έννοια του χωρισμού οι υποστηρικτές του, κάνουν εμφανές ότι δεν έχουν κατανοήσει την πολυπλοκότητα των σχέσεων μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας, η οποία αποκλείει το ενδεχόμενο του χωρισμού. Και αυτό συμβαίνει τόσο επειδή η ελληνική παράδοση εδώ και αιώνες επιβάλλει τη διαπλοκή των σχέσεών τους όσο και επειδή μέσω της εξαντλητικής δικαϊκής ρύθμισης των σχέσεών τους η Πολιτεία έχει κατοχυρώσει το δικαίωμα της Εκκλησίας να αυτοδιοικείται και είτε ηθελημένα είτε άθελά της έχει αναδειχτεί σε προστάτη της εκκλησίας από τις αυθαίρετες επεμβάσεις.

Επίλογος – Τελικά συμπεράσματα

Ύστερα από την εμβάθυνση στις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας κατά το Σύνταγμα του 1975/1986/2001, είμαστε σε θέση να έχουμε μια σαφέστερη εικόνα αναφορικά με το ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν τόσο το Κράτος όσο και η Εκκλησία στα πλαίσια των σχέσεων αυτών.

Από τη μια μεριά η Εκκλησία, έχοντας εξασφαλίσει την απαιτούμενη αυτάρκεια με το καθεστώς αυτοδιοίκησής της που εδραιώνεται στο Σύνταγμα, δεν πρέπει να τεθεί στο περιθώριο των εξελίξεων αλλά να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ενόψει του κλίματος παγκοσμιοποίησης που τείνει να επικρατήσει στη σημερινή εποχή. Η Ελλάδα σταδιακά μετατρέπεται σε ένα «μωσαϊκό» εθνικοτήτων που πρεσβεύουν διαφορετικά δόγματα. Στους κόλπους της, λοιπόν, πρέπει να επιβιώσουν στοιχεία που συνδέονται αναπόσπαστα με τον Ελληνισμό και συγκροτούν την πολιτιστική μας ταυτότητα. Ωστόσο, πρέπει στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι μολονότι είναι φορές δημόσιας εξουσίας η αποστολή της δεν έχει καμιά σχέση με την αποστολή του κράτους. Η δραστηριότητά τους να μεν αναπτύσσεται σε κοινό πλαίσιο κι απευθύνεται στα ίδια άτομα, αλλά το έργο της Εκκλησίας έχει καθαρά πνευματικό χαρακτήρα και ο ρόλος που αναλαμβάνει είναι ο ρόλος του συμπαραστάτη του έθνους.

Από την άλλη μεριά, ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει η Πολιτεία είναι εξαιρετικά απαιτητικός. Πρέπει να κρατήσει «λεπτές» ισορροπίες δεδομένου ότι οφείλει όχι μόνο να προασπίσει τα κατοχυρωμένα εδώ και αιώνες δικαιώματα της εκκλησίας προφυλάσσοντάς την από αυθαίρετες επεμβάσεις αλλά και να ανταποκριθεί στο αίτημα της εποχής για κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας και «ουδετερότητας» του κράτους έναντι των πιστών όλων των γνωστών θρησκειών. Ωστόσο, η ουδετερότητα αυτή δεν

πρέπει να νοηθεί ως ισοπέδωση και να οδηγήσει σε ουδέτερη, αδιάφορη αντιμετώπιση της Ορθοδοξίας. Αντίθετα, πρέπει να νοηθεί ως ισότιμη, όμοια αντιμετώπιση όλων των πολιτών ανεξάρτητα από το δόγμα που πρεσβεύουν και ταυτόχρονα διατήρηση της παραδοσιακής θέσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας.